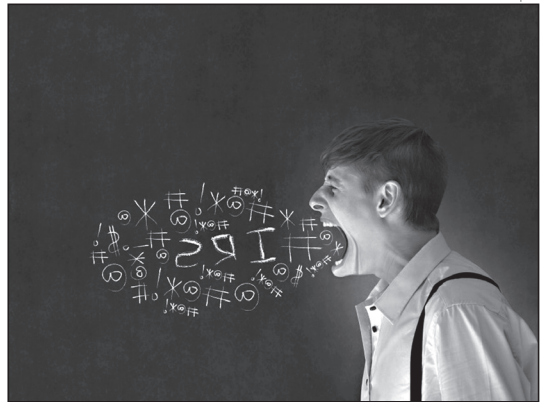

BARBARA KOVAČEVIĆ

Muško i žensko u frazeologiji II.

U prošleme broju *Hrvatskoga jezika* pisali smo o frazemima koji se svojim sastavnicama i/ili značenjem odnose isključivo na osobe jednoga spola i ne mogu se povezati s osobama suprotnoga spola ili upotrijebiti za njih, a u ovome ćemo broju pozornost posvetiti frazemima koji se bez obzira na pozadinsku sliku i sastavnice svojim frazeološkim značenjem odnose na osobe obaju spolova.

Frazemi u kojima se spominje osoba muškoga spola, a koji se na značenjskome planu ne odnose isključivo na muškarce, u semantičkome talogu nose društvenu ulogu muškarca, a značenjski se odnose na fizički rad (*raditi kao rob (crnac)*), psovanje (*psovati kao kočijaš*), obavljanje fizioloških potreba (<tamo> *gdje (kamo) i car (kralj) ide pješice (pješke)*) ili opisuju vanjštinu osobe (*ružan kao lopov*). Isto se odnosi i na frazeme koji opisuju osobu vrlo sposobnu ili vještu u obavljanju nekoga posla ili aktivnosti (*majstor <od> zanata, tata-mata <u čemu>*).

Zoonimni frazemi često se upotrebljavaju pri opisivanju ljudske vanjštine, ljudskih osobina i načina života te su obično poredbene strukture. Zoonimna sastavnica odnosi se na životinje kod kojih jasno možemo razlikovati spol koji bi mogao upućivati i na spol referenta. Međutim, tomu nije tako jer zoonim obično označuje općenito životinjsku vrstu, ali i jedan od bioloških spolova te vrste (mužjaka ili ženku). Stoga se najveći broj zoonimnih frazema odnosi na referente obaju spolova. Frazemi u kojima se pojavljuje muška zoonimna sastavnica na značenjskome planu govore o čovjekovim fizičkim značajkama, tj. tjelesnoj građi (*sub (mršav) kao bakalar*), izgledu lica i tijela (*crven kao rak; moker (pokisao) kao miš*), percepciji i prihvatljivosti njegove vanjštine (*ružan kao akrap, ružan kao pas; smrdjeti kao tvor*), općemu stanju organizma (*zdrav kao bik; jak kao bik, jak kao konj; umoran kao pas; gladan kao vuk, gladan kao pas*), načinu kretanja (*spor kao puž, vući se <sporo> kao puž; biti (ponašati se) kao slon u staklani (trgovini porculana)*), osobinama (*tvrdoglav kao magarac, vjeran kao pas, ljubomorani kao pas, plašljiv kao zec; šepuriti se (napuhavati se) kao puran (paun); vuk u janjećoj (ovčjoj) koži*), mentalnim sposobnostima (*glup kao magarac*), psihičkome stanju (*kao posrani (usrani) golub [izgledati, držati se itd.]*); *ljut (bijesan) kao ris (pas)*), društvenoj uklopivosti (*sam kao čuk, vuk samotnjak*), socijalnome

i društvenome statusu (*gol (siromašan, ubog) kao crkveni miš, kao bik na gmajni* [ponašati se, živjeti i sl.]; *zaštićen kao <mrki (lički)> međvjed*), prehrambenim navikama (*jesti kao vrabac, jesti kao vrapčić*) te radnim navikama i izdržljivošću (*raditi (tegliti) kao konj, raditi (tegliti) kao vol, naraditi se (namučiti se) kao pas, raditi kao sivonja*).

Frazemi u kojima se pojavljuje ženska zoonimna sastavnica na značenjskome planu govore o općemu stanju ljudskoga organizma (*zdrav kao riba*), stanju osjetila (*sljep kao krtica*), načinu kretanja (*hodati kao patka*), načinu govora (*nijem kao riba; ponavljati kao papiga; šutjeti kao riba*), osobinama (*lukav kao lisica, lukav kao lija; tvrdoglav kao mazga; plah kao srna*), mentalnim sposobnostima (*ovca za šišanje*), psihičkome stanju (*kao pokisla kokoš*), društvenoj uklopivosti (*crna ovca, rijetka ptica, bijela vrana; izgubljena (zalutala, zabludjela) ovca (ovčica)*), načinu života (*noćna ptica*), socijalnome ili društvenome statusu (*koka koja nosi zlatna jaja, zlatna koka, krava muzara; sveta krava; krupna (velika) riba, sitna riba*), prehrambenim navikama (*jesti kao ptica, jesti kao ptičica*) te osjećaju slobode (*slobodan kao ptica <na grani>*).

Frazemi s antroponimnim sastavnicama (ime, prezime, nadimak) eksplicitno upućuju na spol referenta na koji se odnosi frazem. Iako u većini frazema u kojima se pojavljuju imena vezana za općepoznate osobe, tekstove i situacije koje su bliske većini predstavnika određene jezično-kulturne zajednice postoji jasna uporabna raspodjela s obzirom na referenta (*bogat kao Krez, mudar kao Salomon (Salamun), jak kao Herkul, lijep kao Apolon, bogat kao Rockefeller, bogat kao Carrington, jak kao Tyson; vjerna kao Penelopa, džepna Venera, mrsava kao Twiggy (Tvigica), osjećati se kao Pepeljuga, izgledati kao vila Ravijojla*), u hrvatskoj frazeologiji pojavljuju se i frazemi u kojima postoji asimetričnost

između roda antroponimne sastavnice i spola referenta na kojega se frazem odnosi (*strpljiv kao Job, star kao Metuzalem, nevjerni Toma, posljednji Mohikanac*). Osim navedene asimetričnosti kod nekih frazema može doći do proširenja značenja, pa se ne odnose više samo na osobe (živo) nego i na različite pojave, društvene skupine ili institucije. Tako se i frazem *Katica (djevojka) za sve*, koji sadržava antroponimsku sastavnicu ženskoga roda i varijantnu imeničku sastavnicu koja se odnosi na osobu ženskoga spola, može upotrebljavati i za referente muškoga spola, ali može se odnositi i na što neživo (*Osnovali su Fedora Project koji teži nastaviti tradiciju besplatnoga Linuxa koji funkcionira kao Katica za sve.; Tko ima novca, kupit će električni automobil kao drugo vozilo za gradsku uporabu, no sumnjamo da će, barem u početku, itko imati isključivo električni automobil kao*

Katicu za sve budući da i najkraće punjenje baterija traje najmanje 30 minuta.)

Kao posebnu podskupinu frazema možemo izdvojiti frazeme u kojima je došlo do frazeologizacije perifraznih imena. Perifrazna imena sama po sebi nisu dio frazeološkoga sustava. To su samo višerječna, opisna imena kojima se zamjenjuje pravo ime, a nastala su na temelju bitnih obilježja osoba na koje se odnose. Pravopisna pravila određuju da se svi članovi tih imena pišu velikim početnim slovom (osim prijedloga i veznika), npr. *Bič Božji* (Atila, hunski vođa iz 5. stoljeća), *Čudo od Djeteta* (Wolfgang Amadeus Mozart), *Čelična Lady* (Margaret Thatcher), *Šaka sa Srednjaka* (Željko Mavrović), *Snježna Kraljica* (Janica Kostelić). Međutim, neka su se perifrazna imena osoba desemantizirala, izgubila su referencijalnu ulogu, deonimizirala su se, na što upućuje i njihov zapis, te su postala frazemima (npr. *bič Božji* '1. onaj koji izaziva strah, onaj kojega se treba bojati; 2. veliko zlo, nesreća, elementarna nepogoda', *čudo od djeteta* 'vrlo inteligentno dijete, posebno nadareno dijete', *željezna (čelična) lady (dama)* 'snažna (odlučna) žena, energična žena / obično na visokome položaju'). I kalkirani frazem *prva dama* u američkome engleskom (*first lady*) isprva je bio perifrazno ime za jednu od supruga osnivača američke nacije (Dolley Madison), zatim je postalo titula suprugā predsjednikā SAD-a, a na kraju mu se značenje proširilo izvan političkoga konteksta, ali i izvan državnih granica. U hrvatskome se jeziku frazem *prva dama* <čega> odnosi na društveno istaknutu ženu koja je javnosti poznata po svojem talentu i utjecaju u različitim sferama javnoga života (*Kako je davno rekla prva dama stila, Coco Chanel: moda prolazi, ali stil je vječan.*; *Sjeća se mnogih ugodnih suradnika s kojima je radio na*

.....
 Sveza *prva dama* u američkome engleskom bila je perifrazno ime za jednu od supruga osnivača američke nacije, a zatim je postala titula suprugā predsjednikā SAD-a. U hrvatskome se jeziku frazem *prva dama* <čega> odnosi na društveno istaknutu ženu koja je javnosti poznata po svojem talentu ili utjecaju u različitim sferama javnoga života.
 .....

snimanjima animiranih filmova, a među njima je bila i buduća prva dama zabavne glazbe Gabi Novak, koja je karijeru započela kao crtačica u animiranome filmu, a tu je i prvi put zapjevala.).

Da je proces frazeologizacije perifraznih imena jak, pokazuje u novije vrijeme nastao frazem *modni maćak*, u značenju 'stilist; modni blogger', koji je nastao frazeologizacijom perifraznoga imena jednoga od najpoznatijih hrvatskih modnih stilista Marka Grubnića, a ubrzo je postao sinonimom za sve stiliste i modne blogere (*Kontroverzni američki modni kritičar Mr. Blackwell, najpoznatiji svjetski modni maćak, koji se proslavio svojim godišnjim listama najgore i najbolje*

*odjevenih slavnih osoba, umro je u nedjelju u 86. godini.; U industriji koja obrće milijarde modni kritičari, novinari koji prate slavne, modni maćci i fashion-gurui samo su dio znatno većega stroja koji reproducira slavne.). Također, i frazem crna pantera danas označuje 'zgodnu mladu ženu tamne puti' ili 'gracioznu, dobro građenu, tamnoputu ženu koja svojim izgledom plijeni pozornost muškaraca', a isprva je Crna Pantera bilo perifrazno ime za jednu od najpoznatijih svjetskih tamnoputih manekenki egzotična izgleda – Naomi Campbell (*Na house flooru u isto je vrijeme crna pantera DJ Paulette vrtjela finu i prilično mekanu mješavinu soula, vocal housa i disca, a Todd Terry, kojega su mnogi čekali s nestrpljenjem, na kraju nije nastupio iako je bio tamo.*)*

Primjeri pokazuju da se frazeologizirana perifrazna imena u frazeologiji odnose samo na jedan spol kad postoji osviještena veza s precedentnim imenima. Kad je ta veza izgubljena, frazem se može upotrijebiti za osobe obaju spolova (*Tim je riječima Bianca Matković, državna tajnica pri Ministarstvu vanjskih poslova i europskih integracija, i kako mnogi kažu, bič božji među ministrima, opravdala okupljanje na Markovu trgu.; Bio je toliko opijen vlastitim utjecajem na glavnoga državnog odvjetnika da je 2001. šefovima poreznih i carinskih ispostava prijetio Ortynskim kao bičem božjim ne unaprijede li ili smijene ovoga ili onoga zaposlenika.).*